

Opponensi vélemény

ZSUPÁN EDINA *A próza poétikája – Plutarchos Királyok és hadvezérek bölcs mondásai című műve Janus Pannonius fordításában* című doktori értekezéséről

Zsupán Edina értekezésének (306 p.) első fejezete (Janus Pannonius görög-ről latinra készített fordításai, 12–48) összefoglalja a továbbiak megértéséhez szükséges tudnivalókat, önállóan értékeli a kutatás eddigi eredményeit, és kitér a fordításelmélet modern eszköztárára. A második fejezet (Az Apophthegmata-fordítás keletkezésének irodalmi kontextusa, 49–56) Janus lehetséges (irodalmi és irodalmon kívüli) motívumait veszi számba. A harmadik (Francesco Filelfo fordítása, 57–81) ismerteti a Plutarchos-mű többi korszakbeli fordítását (Fr. Filelfo, 1437; Antonio Cassarino, †1447; Raffaele Regio, 1507 (†1520)), és deklarálja a disszerens tételeit, hogy ti. Janus ismerte és fölhasználta Filelfo és Cassarino fordítását, Regio pedig ismerte és fölhasználta Filelfoé mellett Janus 1467-es fordítását is. A 4. fejezet (Poétikai eszköztár, 82–116) bemutatja azokat a szempontokat és eszközöket, melyeket a disszerens a címben megjelölt mű vizsgálata során alkalmaz. A disszertáció központi része az 5. fejezet (A jelenségek bemutatása, 117–273), mely elvégzi ezt a vizsgálatot. A rövid 6. fejezet (A fekete tintával javító korrektor [L² a *codex unicus*ban, Lipcse UB Rep. I 80] személye, 274–279) amellet érvel, hogy az illető korrektor maga Janus Pannonius volt.

A disszertáció Janus fordítását sok szempontból, komplex módon elemzi, azonban a megfogalmazást végig áthatja az a sarkalatos állítás, hogy Janus fölhasználta Filelfo és Cassarino fordítását, Regio pedig Janusét.

Az opponens, advocatus diaboliként köteles megvizsgálni, hogy a disszerens bizonyítékai elegendőek-e ezen állítások alátámasztására.

Szükséges néhány megjegyzést előrebocsátani azzal kapcsolatban, hogy nem minden tekintetben egzakt tudományágunkban ilyen jellegű állítások mikor tekinthetők bizonyítottak. Alapelvünk az, hogy a rendelkezésünkre álló információkkal összhangban lévő legegyszerűbb magyarázatot (modellt) tekintjük érvényesnek (Ockham borotvája).

Janus fordításának ajánlásában állítja, hogy önállóan készítette a fordítást (*demiratus equidem sum tot doctos huius saeculi viros – de Italicis loquor –, cum fere pleraque omnia eius scriptoris traduxerint, opus tam necessarium praeterisse*), Regio pedig állítja, hogy egy görög kézirat és Filelfo fordításának összehasonlítása volt munkája kiindulópontja (*Ego vero ex accurata utriusque exemplaris collatione facile perspexi multa quidem librorum imperitia fuisse depravata; sed interpretis incuria pleraque videri et ineptiora et obscuriora, quae*

Plutarchus elegantissime lucidissimeque descripsisset.)¹ Az irodalmi előszavakban ugyan hosszú hagyománya van számos toposznak, annak, hogy a szerző a munkáját minél nehezebbnek és fontosabbnak tüntesse föl (ezekről lásd Tore Janson klasszikus művét),² azonban nem jelenthetjük ki, hogy minden állításának az ellenkezője igaz, és konkrét állításait csak jó okkal tagadhatjuk.

Ha tehát valaki az ajánlásokban szereplőktől eltérő állításokat fogalmaz meg, akkor a bizonyítás terhe rajta van; ha több modell is összhangban van a tényekkel (A: a fordító az ajánlásában leírt módon járt el, B: a fordító az ajánlásában hazudik, saját magát akarta jobb színben föltüntetni, valójában még további fordítást is fölhasznált annak elkészítéséhez, melyet sajátjának nevez), akkor az egyszerűbbet kell igaznak tekinteni, hiába konzisztens a másik modell is.

Minthogy szövegek genetikus kapcsolatáról van szó, módszertani segítséget kaphatnánk a stemmatológiától. Szignifikáns közös fordítási hibák bizonyíthatnák, hogy két fordítás között kapcsolat van. Ilyen hibákat a disszerens nem talált. Éppen ellenkezőleg: „Filelfo olykor hibás fordítást ad, ami részben görög szövegének rossz állapotából, részben pedig figyelmetlenségéből fakadhat. Janus ezeket mindig javítja, ő sehol sem érti félre a szöveget.” (Tézisek 6.)

Egyetlen helyet említ (197) a disszerens, ahol, úgy tűnhet, a lipcsei kódex főszövege hibás fordítást ad, *tria milia* áll *triginta milia* helyett. Nem hinném, hogy „itt Janus lapsusával van dolgunk: elképzelhető, hogy véletlenül azonosnak tekintette a görög μύριοι („tízezer”) és a latin „milia” („ezer”) szerepét és jelentését a hangalaki hasonlóság alapján”. Ahogy Ábel (34) és a disszerens is rögzíti, a margón az első kéztől az *al(iter) XXX* variánst olvashatjuk. A Plutarchos-kiadások nem adatolnak a *tria milia*-nak megfelelő olvasatot, ennek ellenére valószínűbbnek tartható, hogy a helyzet megfelel annak, amit a lipcsei kódex 3r lapján látunk: a főszövegben az egyik görög szövegváltozatnak felel meg a fordítás (πρόσφορον ἔχει τι *commodi habent aliquid*), a margón azonban *al(iter)* után az első kéz közli egy másik szövegváltozat latin fordítását (ὄρον ἔχει τινα *limitem habent aliquem*).³ Bárhogy is volt, Filelfo fordításában *triginta* olvasható,⁴ tehát a hely nem alkalmas arra, hogy a Filelfo és Janus közötti esetleges kapcsolat mellett érvet szolgáltasson.

¹Regiót az 1508-as velencei kiadásból (CNCE 29986) idézem. A disszerens p. 76–77 a Párizsban *sine dato* megjelent kiadást 1507-re teszi, ez azonban az ajánlás kelte, és a nyomdász, Nicolaus Crispinus jelen ismereteink szerint 1510 előtt még nem tevékenykedett; a párizsi kiadás tehát valószínűleg későbbi, mint a velencei. Regiónak a velenceihez mellékelt korrektúrái a párizsiba, úgy tűnik, át vannak vezetve.

²Tore JANSON, *Latin Prose Prefaces – Studies in Literary Conventions*, Stockholm 1964.

³Vö. ÁBEL, *Analecta* 32. A disszerens ezt a helyet nem tárgyalja.

⁴A disszerens Filelfo szövegét az 1471-es editio princeps alapján idézi.

Marad az a lehetőség, amit a disszerens alkalmazott, hogy ti. egyes helyek fordításainak hasonlóságából következtet genetikus kapcsolatra. Mint-hogy a véletlen egyezés jelensége ilyen esetekben nem zárható ki, szükség volna valamilyen határértékre arra vonatkozólag, hogy az adott körülmények között mekkora a véletlen egyezés aránya. Ilyen arányt meghatározni meglehetősen nehéz lenne, és a disszerens sem tesz rá kísérletet. Annyi nyilvánvaló, hogy a szabad szövegekhez képest fordítások esetében lényegesen magasabb az olyan egyezések aránya, amely nem genetikus kapcsolat következménye. Még egy érvtípussal találkozunk, „van, amikor éppen az elkerülőstratégiák árulják el Janus részéről az előkép használatát” (194), azaz a két fordítás eltérő volta szólna a genetikus kapcsolat mellett. Ezt a típusú érvelést sem tartjuk meggyőzőnek. Szigorúan véve tehát a meglévő keretek között a genetikai összefüggés nem bizonyítható, azaz, mivel a bizonyítási kényszer azt terheli, aki az ajánlásokban foglaltak ellenkezőjét állítja, a nevezett fordítások genetikailag nem függenek össze.

Nem volna helyes azonban ezzel a formális módszertani érveléssel le is zárni a kérdést, hanem illő és érdemes a disszerens érveit konkrétan is megvizsgálni. Általában nincs a függés melletti bizonyító értéke az azonos vagy hasonló fordításnak akkor, ha a latin kifejezés bevett, és a két fordító egymástól függetlenül megismerhette, elsajátíthatta. A megfelelés közkeletűsége mellett a korszak görög szótáraiból és nyelvtanaiból meríthetünk adatokat. Az alábbiakban többször idézni fogjuk Janus Pannonius bécsi vocabulariumát (ÖNB Suppl. Gr. 45 = Vind.), mely a legelterjedtebb középkori szótár reprezentánsa.⁵ Ezen Pseudo-Kyriillos-féle szótár valamilyen változata Filelfónak is rendelkezésére állhatott.

A disszerens első bizonyítékát tézisére nem is magából a fordításból, hanem az ajánlások hasonlóságából meríti (67–70). Filelfo incipitje *Lectitanti mihi nuper Graece quaedam, princeps optime, nonnulla Plutarchi Cheronensis volumina*, Janusé pedig *Lectitanti mihi, rex Mat(t)hia, nuper apud Graecum auctorem Plutarchum multa praeclara*. Valóban szembeötlő az ajánlások első két-három szavának egyezése, azonban hasonló műkezdetek nem ritkák,⁶ és, amennyiben *Lectitanti mihi ... nuper* valóban Filelfótól származnék, hiányzik a disszerens részéről életszerű magyarázat arra, hogy Janus, miközben az ajánlásban tagadja korábbi fordítás ismeretét, miért allúdál ilyen feltűnő módon mégis arra. Az ajánlások többi tartalmi eleme is jól illeszkedik a műfaji toposzokhoz, van hogy Janus ezekhez még következetesebben ragaszkodik, mint Filelfo (*non ita multis noctibus*⁷).

⁵A legkorábbi kéziratra alapozott kiadása CGL II 213–483, leírása uo. p. XX–XXXII. Vö. Ötvös Zsuzsa monográfiáját és M. Gy. arról írt recenzióját, *AntTan* 60 (2016) 251–253.

⁶Néhányat maga a disszerens is említ. Nem szószerinti párhuzamok BERTALOT, *Initia* II 10446–10465, 10526–10529.

⁷Janus visszajára fordítja a toposzt. Vö. Boethius *arithmetica praef.* p. 5,5 Fr. és JANSON 147–148.

Lássuk mostmár magukat a fordításokat. A 70–71. lapon a disszerens vélhetőleg a két legmeggyőzőbb példát emeli ki.

τί ἄν ἔχειν ἐβούλετο τοσοῦτον ὅσον ἐστὶ τῶν κόκκων τὸ πλῆθος (173A)

Filelfo: *quid nam tantum habere vellet, quanta esset granorum multitudo*

Janus: *quidnam habere vellet tantum, quanta esset granorum multitudo*

Mindkét szöveg szóról-szóra tükörfordítása a görögnek, és aligha van alternatív szóválasztási lehetőség a szótárakban. Csak a talán érdekesebb szócikkeket idézzük: Vind. 153r: κόκκος grana, coccus; 216r: πλῆθος multitudo.

ὁ μὲν Ἀριαμένης εὐθὺς προσεκόνησε καὶ τὸ διάδημα περιέθηκεν (173C)

Filelfo: *Arimenes continuo adoravit ac diadema imposuit*

Janus: *Arimenes quidem continuo adoravit et diadema imposuit*

Vind. 229r: προσκυνῶ adoro, veneror. A görög εὐθὺς illetve εὐθέως fordítására a szótárak illetve szószedetek több lehetőséget is kínálnak: CGL II 317,18 εὐθεως confestim continuo extemplo ilico mox protinus statim; CGL II 317,26 εὐθως statim; CGL III 40,42 (Hermeneumata Leidensia) εὐθεως continuo; CGL III 443,70 continuo εὐθέως. (A bécsi vocabularium esetében éppen continuo esett ki: Vind. 114v εὐθέως statim, ilico, confestim; εὐθὺς statim.) A diadema melletti ige tükörfordítása (Vind. 213r: περιτίθημι circumpono) ebben a kifejezésben nyilván nem használható; mindkét fordítónál összhangban a klasszikus nyelvhasználattal az adott jelentésben az *impono* ige áll (ThLL s. v., col. 945 l. 25–32, Cicero, Suetonius, Quintilianus).

Az Ábel kiadásában 54 lap terjedelmű szöveget illetően ez a két példa aligha elegendő a tézis bizonyítására. Ebben a szakaszban több locust nem hoz a disszerens Janusnak Filelfótól való függése mellett érvelve, a következő nagy egységben azonban visszatér ehhez a gondolatmenethez, ezért az eddigi – ellentétes – következtetéseinket ellenőrizendő, ennek az egységnek az első példáját is áttekinthetjük.

Ὀργισθεὶς δὲ Βαβυλωνίους ἀποστᾶσι καὶ κρατήσας προσέταξεν ὄπλα μὴ φέρειν ἀλλὰ ψάλλειν καὶ αὐλεῖν καὶ πορνοβοσκεῖν καὶ καπηλεύειν καὶ φορεῖν κολπωτοὺς χιτῶνας. (173C; diss. 132–137)

Filelfo: *Babyloniis ... iratus, potitusque victoria imperavit arma ne ferrent, sed psallerent, tibia ..., scorta ..., ... sinuosis*

Janus: *Iratus Babyloniis ... victoria potitus imperavit arma ne ferrent, sed psallerent et tibiis ..., ... scorta ..., ... sinuosos*

A lexikai egyezések nagyobb része könnyen adódik a szótárakból. Vind. ὀργίζομαι irascor; προστάτω praecipio, impero; αὐλῶ canto, tibicino; πορνεύω fornicor, scortor; πόρνη scortum; κόλπος sinus, gremium. A *victoria potiri* kifejezés a középkori szótárakban, úgy tűnik, nem szerepel, azonban bevett fordulat (ThLL s. v. potior 333,45–47, Frontinus, Caesar, Cicero, Ambrosius, Servius) és a humanistáktól sem idegen.

A disszerens Cassarinóval kapcsolatban hasonló tézist fogalmaz meg, mint Filelfót illetően: „A szövegelemzések ugyanis világossá tették, hogy Janus ehhez a munkához is hozzájutott, s szintén figyelembe vette saját verziójához.” (71), továbbá „Ritkán vett át nagyobb egységeket, de erre is akad példa.²⁷⁴” Az állítás megalapozására utaló 274. lábjegyzetben (ahol „Lásd 263–264. o.” helyett vélhetőleg 262–263 olvasandó) hivatkozott lapokon két párhuzamot von a disszerens Janus és Cassarino között:

Ἐπεὶ δὲ παρασκευασμένων πάντων πρὸς μάχην ἠρωτησαν οἱ στρατηγοί, μή τι πρὸς τοῦτοις ἕτερον. (180B)

Filelfo: *Omnibus autem ad pugnam instructis, cum praetores militum interrogasset*⁸ ‘num ad haec aliud quicquam iubes?’

Cassarino: *praeparatis (... omnibus) ... numquid praeterea*⁹

Janus: *Paratis (... omnibus) ... numquid praeterea*
valamint

ὦ μάλιστα ... ἐπίστευεν· οὐχ ὑπέμεινεν ἐλέγξει. (176F)

Filelfo: *cui ... maxime fideret, ... eum arguere passus non est*

Cassarino: *cui plurimum fidebat, coarguere eum non sustinuit*

Janus: *cui ... plurimum fidebat, non sustinuit redarguere hominem*

CGL II 396,20 Παρασκευαζω [par?]o praeparo instruo ...; CGL II 371,17 Μητιαρα numnam numquid nam; CGL II 423,16 (Vind. 230v) Προσ-
τουτοις praeterea; *plurimum* ige mellett klasszikus nyelvhasználat (TLL s. v. multus, col. 1616,72–1617,20); Vind. 214v πιστεύω credo, fido; CGL II 467,3 Ὑπομενω tolero fero passo’ sustineo patior perpeso perfero; CGL III 79,75 ὑπομενο susteneo; III 160,64 ὑπομενο sustineo; III 161,40 ὑπομε-
no sustineo; Vind 88v ἐλέγχω arguo, redarguo, convinco. A szótári adatok alapján Cassarino illetve Janus fordítása nem tartalmaz különös elemeket.

A disszerens genetikus kapcsolatot lát Janus és Regio fordítása között is (73–77). Példái:

κάμου λιτά σοι δῶρα καὶ ξένια ... προσφέροντος (172B)

Filelfo: *tenuia tibi dona hospitaliaque munuscula ... offero*

Cassarino: *tenuissima haec munera ... recipies* (102v)

Janus: *me tenuia tibi dona et xenia ... offerente*

Regio: *parva tibi munuscula xeniaque ... offeram*

Szignifikáns egyezésnek tartja, hogy csak Janus és Regio használja a xenia kölcsönszót. Ez azonban az ókori latinban is előfordul, ugyan ritkán, de jól ismert szövegekben: Vitruvius, Plinius epist. (2x), Martialis 13. könyve címeként és a Digestában (3x).

A másik hely:

Παρούσατις, ἡ Κύρου καὶ Ἀρτοξέρξου μήτηρ, ἐκέλευε τὸν βασιλεῖ μέλ-
λοντα μετὰ παρρησίας διαλέγεσθαι βυσσίνους χρῆσθαι ῥήμασιν. (174A)

⁸A disszertáció szövegében p. 261 *interrogasset* alighanem csak sajtóhiba.

⁹Cassarino fordítása a Vat. Lat. 3346 kódex (ff. 101r–142v) alapján idéztetik.

Filelfo: *Parasitis Cyri et Artaxerxis mater iubebat qui rex apparate quippiam et imperiose dicturus esset: verbis gravissimis atque ornatissimis uteretur.* (4r)

Cassarino: *Parysatis Cyri et Artaxerxis mater, iussit eum qui esset alloquutus, byssinis verbis uti.* (104v. A kódexben a margón Filelfo fordítása is szerepel.)

Janus: *Parysatis, Cyri et Artaxerxis mater, eum qui liberius regem allocuturus foret, iubebat byssinis uti verbis.*

Regio: *Parysatis, Cyri et Artaxerxis mater, iubebat eum qui regem allocuturus esset, byssinis et mollibus uti verbis.*

A disszerens szerint „A két fordítás között a kapcsolat szemmel látható. Szorosabb kapcsolatot ismét egy transliterált görög szó, a „byssinus” melléknév teremt. A fenti „xenia”-hoz hasonlóan használata nem kézenfekvő. Raffaele szükségesnek érezte megmagyarázni, és ezért tehette mellé a „mollis”-t.”; eszerint Janus Cassarinót, Regio pedig Janust követné. Az azonos latin szavak azonban csupa olyanok, melyek a vonatkozó görög szó legkézenfekvőbb fordításai. Csak rend kedvéért idézem a szótárakat: Vind. 148v: κελεύω iubeo et rogo; CGL II 276,23: Διελεχθη adlocutus est; Vind. 69v: Διελέχθη alloquutus est. (A διαλεγόμεναι-nál a szótárakban szereplő megfelelők (dissero, disputo stb.) egyike sem alkalmas a jelen szövegösszefüggésben, „megszólít, szól vkihez” jelentésben). A byssinus melléknév és a byssinum főnevesült alak már az ókorban is használatos kölcsönzó (ThL s. v.), pl. a Vulgatából ismerős kellett legyen, nem Cassarino vagy Janus leleménye.

Másik példa: Οἱ Αἰγυπτίων βασιλεῖς κατὰ νόμον ἑαυτῶν τοὺς δικαστὰς ἐξώρχιζον, ὅτι, κἄν βασιλεὺς τι προστάξῃ κρῖναι τῶν μὴ δικαίων, οὐ κρινούσι. (174C)

Filelfo: *Aegyptiorum reges ex sua ipsorum lege adiurabant iudices ... si reges id etiam* (4v)

Cassarino: *Reges Aegyptiorum ex lege, quam apud se habent, iudices iureiurando adigunt, ... si rex* (105r)

Janus: *Aegyptiorum reges ex sua ipsorum lege iudices adiurabant, ... etiam si rex* (5v)

Regio: *Aegyptiorum reges ex sua ipsorum lege iudices adiurabant, ... etiam si rex* (p. 58)

Ezen a helyen is érvényes, hogy Janus és Regio latin szavai a görög szavak legkézenfekvőbb megfelelői. Elég az ige fordítását idézni: CGL II 304,14: Εξορχίζω adiuro; Vind. 99v: ἐξορχίζω adiuro. A visszaható névmás fordításához vö. Lascaris–Crastonus, *Erotemata*, Milánó 1480 (GW M17096), f. i2v (ἑαυτῶν suiipsorum).¹⁰

¹⁰Guarino saját, kétnyelvű *Erotemata*-adaptációja, az *Erotemata Guarini* – melyre Battista Guarino a disszertáció 59. jegyzetében idézett helyen utal – nem tartalmazza a névmásokat.

A disszens további érve: „Egy jelentős szövegkritikai különbség is alátámasztani látszik feltételezésünket. Az egyik apophthegma a kódexek nagyobb részében töredékes, a második fele hiányzik. Janus fordítása tartalmazza az általában hiányzó második részt, mivel a fordításhoz használt görög kódexe a kéziratok azon szűkebb köréhez tartozott, amelyekben ez a rész benne volt. Filelfo fordítása azonban nem tartalmazza a kérdéses szakaszt, mert az ő alapul vett kódexe más családba tartozott. Ennek ellenére az apophthegma Raffaele Regio fordításában is teljes, noha Filelfo fordítására épült. A jelenség legalábbis elgondolkodtató, Janus fordítása kézenfekvő forrás lehetett Regio számára a töredékes apophthegma kiegészítéséhez.” (77)

Az ajánlásban Regio azt állítja, hogy munkája kiindulópontja egy görög és egy (Filelfo fordítását tartalmazó) latin kézirat összehasonlítása volt: *Sed cum omnem ego culpam in librarior ipsos reitcerem, a me petiisti, ut cum Latino Graecum exemplar conferrem et, quoad possem, tibi castigarem. Ego vero ex accurata utriusque exemplaris collatione facile perspexi multa quidem librariorum imperitia fuisse deprauata.* Nem volt tehát szüksége Regiónak egyéb forrásra a csonka apophthegma kiegészítéséhez, azt görög kódexe alapján önállóan is elvégezhetette.

A dolgozatban igen jelentős teret kap a szövegek ritmikai, metrikai elemzése. Ezen a téren egy jelentősebb elvi probléma tehető szóvá. A szerző említi (124, 456. j.) Hofmann és Szantyr kézikönyvbéli megállapítását (LG 2,714), hogy a műprózában (is) érvényesültek az elízió szabályai, azonban ezeket soha nem veszi figyelembe, kivéve a 236. l. 638. jegyzetét, ahol opcionális lehetőségként fölveti. Ugyan maga Szantyr is úgy fogalmaz, hogy a költészetben érvényes szabályokat bizonyos nagyvonalúsággal alkalmazták, azonban teljes kizárásuk az elemzések érvényességét bizonytalanná teszi. Szintén nem veszi figyelembe a disszerens a jambikus rövidülés és a szóvégi -o rövidülésének lehetőségét, pedig magának Janusnak a költészetében is erre számos példa van.

A nyílt szótagok magánhangzóinak mértékét illetően a szerző ritkán téved; csak egy kifogásolható példát említek:

Amikor az ember azt olvassa (161), hogy „Figyelemre méltó, hogy a költő miként játszik a tempóval. Az első egységben a rövid szótagokból álló „tibicinem” tempóját az utána következő creticus („optimum”, – ∪ –) szépen lelassítja.” akkor a *diabolus minor* hajlamos megszólalni, mondván hogy a jó bölcsész mindent és az ellenkezőjét is meg tud magyarázni. *tibicinem* az *optimum* előtt elízió nélkül két hosszú, két rövid, de inkább elízióval ejtendő, két hosszú egy rövidnek. Mindazonáltal a tudomány fejlődésében esetleges „túlinterpretálás” szakasznak megvan a maga szerepe. Rendkívül kisarkítva mutat rá egy jelenségre, esetünkben Janus nagyfokú nyelvi

és formai tudatosságára prózai szövegben is, és az idő, a későbbi viták rostája megőrzi a maradandó megállapításokat.

Az elemzett görög illetve latin szöveghelyeknek a disszerens általában megadja – hibátlan – magyar fordítását is. Egyetlen feltűnőbb *lapsus* említhető: *Lepide nimirum vir Aegyptius ... inquit* magyarul „Nos, egy egyiptomi ember, Lepide, ... azt válaszolta” (39). A latin *lepide* a görög *χάριεν* megfelelője, azaz *lepidus* adverbiuma. Félig mentségére szolgál a disszerensnek, hogy a magyar fordítás nem sajátja, hanem óvatlanul átvette azt a V. Kovács-féle kétnyelvű kiadásból (VKS² 568).

A disszertáció legterjedelmesebb része a szövegelemzések. Ezek értékesek, és ritkán csúsznak félre, utóbbira szintén csak egy esetet emelek ki. A 93–94. lapokon (vö. 207–210) az *ἄδραστος* szót tévesen a *δράω* ige gyökéből magyarázza az *ἀποδιδράσκω*, *ἀπέδραν* ige gyöke helyett, és erre a tévedésre építi elemzését. A téves etimológia forrásaként az 582. lábjegyzetben Karsai Györgyöt jelöli meg.

Tanulságos a *depransurus* alak használata Janusnál. A disszerens joggal állítja, hogy „előfordulása nem dokumentált (legalábbis az elérhető segédletek szerint nem)” (230). Ez azonban csak féligazság. Apuleiusnál (met. 9,39) a hagyomány egy részében *depransis pro prandio lacrimis* olvasható, és pl. Georg Matthias König (1616–1699) szótárában e hely alapján *depransus* önálló lemmaként szerepel; az értelmezés *anStatt der Mahlzeit verzehrt*.¹¹ Már Zwingli is használja e szót 1530-ban (*vetitum ac perniciosum pomum depransus est*),¹² s a XV. humanistái is olvashatták ezt a kézirati variánst. A modern kiadók szövege valóban *depransis pro prandio lacrimis*, és pl. Helm csak a *depransus* variánst hozza, ezért nem is szerepel *depransus* a Thesaurusban.

A dolgozat nagy értéke, a két fordítás (Filelfóé és Janusé) rendkívül alapos összehasonlítása és külön-külön is történő elemzése, mely megáll attól függetlenül is, hogy mit gondolunk a két fordítás közötti kapcsolatáról.

Szintén értékes része a dolgozatnak a fordítók, Filelfo illetve Janus rendelkezésére álló kéziratok azonosítása illetve körülhatárolása. A szövegkritikai szempontból releváns helyeket először Lágler Éva gyűjtötte össze (kéziratos – és utóbb továbbfejlesztett – szakdolgozatát a disszerens a 38. és a 40. lapon idézi). A disszerens ezeket részletesen elemzi, továbbá sikeresen azonosítja azt a kódexet (Firenze, BML Plut. 56.7), mely Filelfóé volt és minden bizonnyal fölhasználta a fordítás elkészítése során. Fontos a

¹¹Gazophylacium Latinitatis, Nürnberg 1668 = VD17 12:130307P.

¹²Huldreich Zwinglis sämtliche Werke, Bd. 6,2, Zürich 1968 (Corpus Reformatorum 93,2), 797.

szerzőnek a 388. jegyzetben olvasható kiegészítése más görög kódex használatáról.

A disszerens a szövegkritika eszközeinek használatával igyekszik körülhatárolni azt a görög kódexet is, mely Janus rendelkezésére állt (97–111). A Plutarchos-szövegkiadók kimutatták, hogy a görög hagyomány erősen kontaminált, ezért a szigorú stemmatológia eszközei csak mérsékelten alkalmazhatók. Indokolt tehát a disszerens intuitívabb eljárása. Sikeresen mutatja ki, hogy Janus kódexe többnyire a Γ és a Σ család jellemzőit mutatja, sőt a (nem létező) stemmában még lejjebb is szállhatunk, legközelebb *g*, azaz a *codex Palatinus* áll hozzá. Ennek a kódexnek a possesszortörténete kevésbé engedi meg, hogy ez legyen Janus egykori kódexe, tehát valóban csak közelségről van szó. Az a kérdés, hogy Janus használt-e másik kódexet is, nem megválaszolható, ha nem tudjuk azonosítani a Janus rendelkezésére álló példányt: nem lehet ugyanis eldönteni, hogy Janus kontaminálta-e két kódex olvasatait, vagy pedig a rendelkezésére álló egyetlen kódex volt ily módon kontaminált. A már említett elvet (Ockham borotvája) követve az utóbbi feltételezést kell alapul venni. Ezek az eredmények fölhasználhatóak lesznek Janus kritikai kiadásának a fordításokat tartalmazó kötete készítése során, akárcsak a disszerensnek Ábel szövegét több helyen is javító észrevételei (pl. 213).

Függetlenül attól, hogy mit gondolunk Filelfo és Janus viszonyáról, a disszertáció bizonyítja, hogy készítője Filelfo fordításának igen elmélyült ismerője, ezért a disszerensnek érdemes lenne megszerzett ismereteit Filelfo szövegének kritikai kiadásában is kamatoztatni.

A doktori munka tudományos eredményeit elegendőnek tartom az MTA doktora cím megszerzéséhez és a nyilvános védés kitűzését javaslom.

Mayer Gyula

